GHEORGHE POPA, LILIA TRINCA
Universitatea de Stat
„Alecu Russo” din Bălți

UNELE CONSIDERAȚII PRIVIND CONCEPTUL DE *DICȚIONAR ASOCIATIV AL LIMBII ROMÂNE*

Abstract. It is commonly believed that any word is presented in isolation only in the lexicographical corpus of a work (i.e. in language), but in fact (i.e. in speech) the word aims to establish „kinship” links with various words which belong either to the same field (semantic, derivational, associative, etc.) or to different fields. The present article focuses on the possibility and the need to compile a dictionary based on association, i.e. similarity that refers to the appearance of a similar (verbalized) representation under the influence of the other (also verbalized) representation.

Keywords: analogy, association, associative field, semantic field, reaction word, stimulus word, representation, associative network.

1. E o axiomă că procesul de comunicare interumană e posibil datorită cuvântului. În realitate însă, vorbim nu cu ajutorul unor cuvinte aparte, ci prin unități comunicative, superioare cuvântului – propoziții, fraze etc. Fiind, din perspectiva statică, unitatea de bază a limbii, cuvântul, în desfăşurarea raportului lume-gândire-limbă, denumeşte şi semnifică ceva în mod izolat şi pasiv. Altfel zis, cuvântul devine element activ, în procesul de comunicare umană, numai prin dezvoltarea unei structuri sintactice. Din perspectiva dinamică, unitatea de bază a limbii în acțiune (a vorbirii, în accepția lui F. de Saussure) este enunțul (unitate lingvală a comunicării, unitate discursivă): întemeindu-se pe caracterul denominativ şi semnificativ al cuvintelor, precum şi pe sensurile ce derivă din organizarea lor sintagmatică, enunțul *comunică* (cf. [Irimia, 327]). „De regulă, nu vorbim prin semne izolate, scria F. de Saussure, ci prin grupuri de semne, prin mase organizate ce sunt ele însele semne” [Saussure, 139]. Iar acest proces – de îmbinare a „semnelor izolate” în „grupuri de semne” – se desfăşoară, de obicei, fără mari dificultăți, întrucât „cuvântul nu vine niciodată izolat în minte, ci întotdeauna însoțit de un bogat cortegiu de neamuri” [Philippide 1894: 88].

2. Menționăm, totodată, că în procesul concret de comunicare umană unele unități lexicale care, la nivelul limbii, se pot prezenta ca fiind incompatibile sub aspectul semanticii lor, pot deveni tolerabile sau, în general, normative la nivelul vorbirii. Se ştie doar că limba, care „există numai în vorbire, ca dimensiune a vorbirii”, este totdeauna „un sistem deschis spre viitor, un sistem de posibilități, în parte realizate şi în parte realizabile” [Coşeriu 1996: 139].

2.1. În această ordine de idei, ar trebui să amintim încă de un precept coşerian ce se referă la sus-numita dimensiune viitoare a oricărei limbi. Limba română, de exemplu,

BDD-A6775 © 2013 Academia de Științe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:55:12 UTC)

„este nu doar ce s-a spus până acum, ci tot ce s-a spus *în egală măsură cu ce se poate spune de acum încolo* (s. n. – *Gh. P., L.T.*)" [Coşeriu 1994: 26]. Lucrurile se limpezesc în acest sens, dacă ne gândim la faptul că limba, pe de o parte, este supusă permanent, în funcție de o diversitate de factori, unor presiuni insistente şi plurivalente, iar, pe de altă parte, şi ea, la rândul ei, exercită necontenit influență asupra vorbitorilor ei, prin cuvintele şi sensurile nou apărute, prin relațiile mobile de sens dintre cuvinte, prin noile raporturi ce se stabilesc între limbă şi mediul extralingval etc. Aşadar, trebuie să luăm în calcul faptul că un cuvânt se prezintă ca un „sihastru", un „venetic" doar în corpusul unei lucrări lexicografice (adică în limbă), dar în realitate (adică în vorbire) el tinde pe toate căile să stabilească legături de „rudenie" (de „sânge", prin „alianță", prin „adopție") cu cele mai diverse cuvinte, fie că acestea fac parte din acelaşi câmp – semantic, derivațional, asociativ etc., fie că fac parte din câmpuri diferite. Lucru lesne de înțeles, dacă ne gândim la faptul că limba, în virtutea tendinței ei firești de a fi o „oglindă a realității", nu poate reflecta denaturat continuumul realității înconjurătoare: absența discontinuității lumii justifică şi determină, indiscutabil, continuitatea sau interferența, sau suprapunerea unităților lexicale.

2.2. Referitor la posibilitățile combinatorii ale cuvintelor, trebuie să menționăm că, grație „sociabilității", „generozității" lor, cuvintele nu sunt scutite de riscul – ca, de altfel, cum se întâmplă şi în viața de toate zilele – de a greşi cu „rudele". De acest detaliu trebuie să se țină cont, mai ales, în cazul limbii române care este „plină de sensuri şi subînțelesuri, savuroasă şi jucăuşă, profundă şi gravă, vie şi umăr la umăr cu viața de zi cu zi, dar şi prietenoasă cu surorile ei de pe alte tărâmuri. Pe scurt, o limbă cum nu sunt în lume" [Dumitrescu, 5]. Or tocmai aceste trăsături ale limbii române le oferă vorbitorilor ei posibilități multiple de a recurge la varii combinații ale cuvintelor în procesul de comunicare interumană. Firește, orice vorbitor poate beneficia dezinteresat de acest lux, dar, totodată, nu trebuie să ne scape din vedere că aceste posibilități trebuie exploatate cu prudență şi cumpătare, întrucât – ca să ne referim doar la o singură „ispită" – „bombardamentul zilnic din presă, radio şi televiziune cu fel de fel de arme lingvistice moderne, i-a făcut pe mulți să capituleze în fața acestei ofensive şi să treacă de partea dușmanului. Aşa încât astăzi, puțini sunt cei care încearcă să reziste acestui asalt" [*ibidem*]. Într-un cuvânt, pericolul unui „asalt" al combinațiilor arbitrare, bizare, alogice, stridente etc. nu trebuie exclus.

3. Din cele expuse până aici, se conturează limpede necesitatea elaborării unei lucrări lexicografice ce ar include îmbinările de cuvinte cele mai frecvente în uzul vorbitorilor. Un eventual *Dicționar asociativ al limbii române* (în continuare – *DALR*) ar reprezenta limba română într-o formă oarecum neobişnuită, întrucât ea va fi prezentată nu ca un text finit, ci ca o asociere de cuvinte sau grupuri de cuvinte care, la rândul lor, pot servi drept material de construcție pentru unitățile comunicative. De exemplu, reacțiile la cuvântul-stimul *student* ar putea fi *harnic*, *a citi, sesiune, bursă* etc. Dacă aceste cuvinte ar fi analizate sub forma lor de cuvinte-titlu (aşa cum sunt prezentate în dicționarele clasice), ele ar putea fi interpretate doar ca nişte semne virtuale şi numai în cadrul unităților comunicative ele funcționează ca semne reale, întrucât sunt apte să comunice o informație:

BDD-A6775 © 2013 Academia de Ştiințe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:55:12 UTC)

Studentul harnic citeşte mult în sesiune pentru a avea bursă. Aşadar, *DALR* înregistrează tocmai cuvintele-reacţii, adică perechile de cuvinte uşor reproductibile, obţinute în baza testării vorbitorilor.

3.1. Îmbinările de cuvinte din *DALR* sunt nu numai uşor reproductibile, dar şi uşor comprehensibile. Pornind de la ideea că vorbitorii cunosc sensurile cuvintelor utilizate, trebuie să admitem că orice combinaţie individuală de cuvinte a emiţătorului este, de regulă, comprehensibilă interlocutorului (spunem „de regulă", deoarece, aşa cum am remarcat deja, nu sunt excluse şi combinaţii care pot fi construite – din ştiinţă sau din neştiinţă – artificial, bizar etc.). Inteligibilitatea lor se explică prin două motive care, de altfel, nu pot fi separate.

3.1.1. Primul: emiţătorul – admitem că e vorbitor de limba română – vorbeşte *la fel ca celălalt*, adică ca şi interlocutorul (care, de asemenea, e vorbitor de limbă română). Altfel zis, ambii participanţi în procesul de comunicare au aceeaşi percepţie adverbială a limbii utilizate, adică vorbesc *româneşte*[1]. „Limba, menţiona E. Coşeriu, este faptul de a vorbi *la fel ca ceilalţi*, cel mai bine zis este tocmai acest *la fel ca*, fiind întotdeauna de un *la fel ca* istoriceşte determinat şi determinabil.

Într-un fel oarecum paradoxal, s-ar putea spune că, din punct de vedere conceptual, limba este un adverb substantivat, latinescul *latine* [*loqui*] transformat în *lingua latina*, după cum [faptul de a merge] *repede* poate fi transformat în *repeziciune* [a mersului]" [Coşeriu 1997: 44].

3.1.2. Al doilea motiv: transparenţa semantică a eventualelor combinaţii este determinată de faptul că aceste combinaţii (conform, de asemenea, viziunii lingvistice a lui E. Coşeriu) există atât în mod concret, adică sub formă de combinaţii reale, cât şi în mod virtual, adică sub formă de combinaţii potenţiale (în conştiinţa vorbitorilor): combinaţia din conştiinţa emiţătorului există şi în conştiinţa receptorului. Mai mult decât atât: în conştiinţa receptorului există nu pur şi simplu semnificatele („lucrurile" desemnate) respective, ci anume şi nuanţele *asociate* acestor semnificate pe care le actualizează emiţătorul. Astfel, dacă cineva utilizează îmbinarea *şoimul Patriei* cu sensul de „octombrel" (de pe timpul regimului comunist), apoi această valoare a îmbinării respective există şi în conştiinţa celui care citeşte sau ascultă. Prin aceasta se manifestă „una din puţinele trăsături efectiv universale ale limbajului" – alteritatea. „Acest «a-fi-cu-altul» – faptul de a se recunoaşte pe sine în alţii, faptul de a recunoaşte în «tu» pe alt «eu» –, menţionează E. Coşeriu, este tocmai ceea ce se numeşte dimensiune «socială» (sau «politico-socială») a omului şi coincide cu intersubiectivitatea originară a conştiinţei cu faptul că conştiinţa umană e s t e c o n ş t i i n ţ ă d e s c h i s ă s p r e a l t e c o n ş t i i n ţ e c u c a r e s t a b i l e ş t e **comunicarea**, adică le recunoaşte acestora aceleaşi calităţi de a simţi, a gândi, a judeca, a semnifica şi a interpreta" [Coşeriu 2002: 26-27].

[1] Apropo, datorită acestei percepţii adverbiale, un nativ de limba română va spune că interlocutorul său vorbeşte *româneşte*, chiar şi în situaţia cînd anevoios desluşeşte sensul cuvintelor, sau *franţuzeşte*, chiar şi în situaţia când e „familiarizat" superficial cu limba franceză.

BDD-A6775 © 2013 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:55:12 UTC)

3.2. Indiscutabil că fiecare dintre perechile de cuvinte (stimul-reacție) incluse în *DALR* nu reprezintă o propoziție completă, ci doar o componentă necesară a acesteia, adică o parte a unității comunicative, care abia urmează să capete o formă desăvârşită. Astfel, *DALR* reprezintă nu vorbirea, ci limba în stadiul de a deveni vorbire; un dicționar de acest gen relevă atât modul de „depozitare" a limbii în memoria social-istorică a vorbitorului de limba română, cât şi nivelul competenței lui lingvale.

4. După cum se ştie, limba poate fi caracterizată din diferite puncte de vedere (social, fiziologic, semiotic, culturologic, filozofic, logic etc.), dar, în principiu, ea include patru componente distincte: fizică, întrucât limba se manifestă sub formă sonoră şi/sau grafică; biologică, întrucât limba e legată de anumite organe care participă în activitatea de vorbire; psihică, întrucât limba – sub forma ei de sistem – se păstrează în psihicul uman şi, grație acestui fapt, ea asigură activitatea de vorbire a emițătorului şi a ascultătorului; culturală, întrucât limba, după convingerea lui E. Coşeriu, este „pe de o parte, baza culturii, a întregii culturi şi, pe de altă parte, [...] o formă a culturii" [*ibidem*, 102].

4.1. Cu referire la ultima componentă, trebuie să menționăm că limbajul este o „activitate c r e a t o a r e, deci avem această dimensiune universală a creativității şi, în această dimensiune a creativității, limbajul, chiar şi într-o singură limbă, prezintă o varietate în fond nelimitată" [Coşeriu 1996: 38]. În acest context, trebuie să se rețină că şi „cultura este, fără îndoială, creativitate obiectivată, însă, în acelaşi timp, este obiectivarea creativității omului istoric, ceea ce înseamnă că se face într-o anumită comunitate şi într-o epocă determinată de o situație determinată" [*ibidem*, 178]. Pornind de la aceste premise, lesne se poate deduce de ce „cultura nu poate fi națională şi nu trebuie să fie națională ca o b i e c t" [*ibidem*, 176].

4.2. Firește, ponderea ierarhică a componentelor limbii e în funcție de viziunea metodologică şi epistemologică a cercetătorului, de orientarea ştiințifică a curentului lingvistic, de obiectivele şcolii respective etc., dar nimeni nu se va încumeta să conteste poziția dominantă şi privilegiată a laturii culturale a limbii în ierarhia aspectelor enumerate. Din aceste considerente, lingvistica îşi revendică, legitim, dreptul de a fi considerată o ştiință culturologică: etica, arta, metodologia, sapientologia (sapiență „ştiință") ş.a. fiindu-i „rude" mai apropiate, iar filozofia, psihologia, biologia, logica ş.a. – „rude" mai îndepărtate.

4.2.1. Locul dominant şi privilegiat al laturii culturale a limbii e determinat de faptul că semnele lingvale sunt un produs firesc al culturii, o creație a activității culturologice a omului. Indiscutabil că motivele şi tehnologia de creare a multitudinii de produse culturale e diferită, dar un lucru e cert: începând cu arcul şi cu primele obiecte cioplite şi terminând cu nava cosmică sau calculatorul – totul este un rezultat al manifestării unui şi aceluiaşi tip de activitate umană şi anume al celui de activitate creativ-culturală, grație căreia strămoşii noştri au păşit pe calea „omenizării" (personificării).

4.2.2. Ideea ce trebuie reiterată în legătură cu problematica în discuție se referă la faptul că sistemul de semne lingvale, în raport cu alte produse culturale, se detaşează categoric de alte sisteme în ceea ce ține de complexitatea, importanța, implicația lor etc. Anume limba este condiția esențială şi mijlocul principal, care asigură şi facilitează

BDD-A6775 © 2013 Academia de Ştiințe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:55:12 UTC)

ca cultura, după părerea specialiştilor, să-şi îndeplinească, fără dificultăţi, funcţiile ei de bază: a) de cunoaştere şi de transformare a realităţii înconjurătoare; b) de comunicare a informaţiilor social importante; c) de modelare lingvală (prin semne) a tabloului lumii; d) de cumulare, adică de colectare şi de stocare a informaţiilor; f) de direcţionare, adică de influenţare; g) de adaptare, adică de asigurare a armoniei dintre „Eu-l colectiv" (comunitatea etnolingvală) şi ambianţa înconjurătoare [Алефиренко, 270].

4.3. Examinarea raportului limbă-cultură presupune elucidarea noţiunii de *cultură*. Pentru E. Coşeriu, cultura „este obiectivarea istorică a spiritului în forme care durează, în forme care devin tradiţii, devin forme istorice care descriu lumea proprie a omului, universul propriu al omului. Şi ce numim s p i r i t, adică ceea ce se obiectivează în istorie sub formă de cultură? Este activitatea creatoare, este creativitatea însăşi, nu ceva care creează, ci activitatea creatoare ca atare, *enérgeia*, acea activitate care este anterioară conceptual oricărei tehnici învăţate sau experimentate. Iar omul creează cultura, este creator, este dotat cu energia, în măsura în care trece dincolo de ceea ce a învăţat, de ceea ce a câştigat prin experienţă, prin cele două izvoare ale învăţării, anume prin studiu şi prin experienţă, prin *mathesis* şi prin *empeiria*. Aceste forme de activitate [...] sunt limbajul, arta, religia şi mitul, ştiinţa şi filozofia. Această sumă de forme este ceea ce numim cultură, în măsura în care aceste forme sunt realizate în istorie, ca produse ale activităţii creatoare a omului" [Coşeriu 1994: 173].

În acest sens, cultura se prezintă drept mijlocul prin care o etnie se adaptează la lumea reală. Ea mediază raportul dintre om şi lume, constituindu-se similar unui sistem de coordonate, în care purtătorii culturii există şi acţionează. Fiecare reprezentant al unei culturi poartă în conştiinţa sa fragmente ale tabloului comun, având, în acelaşi timp, sentimentul clar al existenţei tabloului integral din care cunoaşte doar părţi. În procesul de evoluţie a etniei, unele aspecte ale tabloului lumii se pot modifica, dar, în schimb, rămân intacte elementele structurale fundamentale ale inconştientului etnic colectiv, prin a cărui prismă omul receptează lumea (pentru alte detalii, a se vedea şi [Цивьян]).

5. Având ca punct de reper asociaţia, un *DALR* include cuvinte-stimuli şi cuvinte-reacţii, care readuc în conştiinţa vorbitorului realiile ce au acţionat anterior asupra simţurilor lui. Sursa imaginii acestor realii o constituie informaţiile furnizate de senzaţii şi percepţii, iar baza ei obiectivă este capacitatea mnezică a creierului. Imaginea obiectului perceput nu dispare imediat după încetarea acţiunii lui asupra analizatorului respectiv (organul auditiv, vizual, tactil etc.) – acesta, având rolul de a recepţiona, conduce şi transformă în senzaţii specifice excitaţiile provocate de mediul extern sau intern. Imaginea continuă să persiste încă un anumit interval de timp, pe baza fenomenului de postefect, apoi părăseşte scena conştiinţei, trecând în stare latentă şi întipărindu-se în mecanismele memorative. În aceste „mecanisme", informaţia extrasă şi reţinută este supusă unor operaţii specifice (de analiză, comparare, selectare şi combinare), obţinându-se, în final, o imagine mentală nouă, de rang cognitiv superior, pe care o numim *reprezentare*. Aşadar, *reprezentarea* trebuie înţeleasă atât ca un proces mental intern de prelucrare a informaţiilor furnizate de imaginile primare (senzaţiile şi percepţiile), cât şi ca o imagine mentală secundară a realiilor percepute anterior. Pornind de la aceste doua aspecte, putem defini *reprezentarea* ca un proces psihic de reflectare mijlocită, selectivă şi schematică a proprietăţilor

BDD-A6775 © 2013 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:55:12 UTC)

concrete, mai mult sau mai puțin semnificative, ale realiilor date în experiența senzorială anterioară a subiectului (cf. [Neculau, p. 17]). Unele reprezentări sunt înțelese drept înlocuitori de stimuli, care produc o experiență similară cu aceea pe care ar fi produs-o lumea naturală. Mai mult, reprezentările înseamnă – nici mai mult, nici mai puțin – un tip de realitate, deoarece nici o minte nu e liberă de influența unei condiționări anterioare, impuse de reprezentări, limbaj şi cultură. Or dacă gândim prin limbă, firește, gândim prin gurile noastre [Neculau, 25], adică ne structurăm gândurile în conformitate cu sistemul condiționat atât de reprezentări, cât şi de cultură.

5.1. Prima formă prin care se manifestă şi funcționează reprezentarea este schema realiei permanente, ce se manifestă comportamental prin căutarea de către vorbitor a realiei ascunse, iar apoi căutarea şi identificarea unei realii pe baza denumirii ei verbale. Un salt calitativ în organizarea şi funcționarea mecanismelor reprezentării se produce după vârsta de trei ani, când se afirmă funcția nominativ-designativă a limbajului, cuvântul devenind suportul şi vehiculul principal al conținutului informațional structurat în imaginea mentala secundară. Luând naştere şi dezvoltându-se pe baza senzației şi percepției, reprezentarea nu este o continuare rectilinie a acestora, ci un nivel calitativ nou, superior activității cognitive. Ea marchează primul pas pe traiectoria desprinderii actului de cunoaştere de concretețea imediată şi orientarea acestuia spre abstract şi general.

Individul trăieşte într-o lume de obiecte, persoane, evenimente, idei etc. şi îşi împarte această lume cu ceilalți semeni, se sprijină pe ei – uneori în convergență, alteori în conflict – pentru a înțelege, a interpreta, a organiza sau a înfrunta această lume. Reprezentările sociale țin, mai întâi, de „mentalul colectiv" şi pot fi definite ca imagini mentale ale realității sociale, ce întrunesc consensul unui grup. Într-un cuvânt, *reprezentare socială* este imaginea pe care ne-o creăm despre un eveniment real, maniera de a interpreta, de a gândi realitatea cotidiană [Neculau, p. 5].

Altfel spus, reprezentările sociale constituie o articulare a personalității la contextul social, „o grilă de lectură a realității, o situare în lumea valorilor şi o interpretare proprie dată acestei lumi [...], o refacere, o reconstrucție a mediului prin prisma filozofiei de viață a individului [...], un instrument cu ajutorul căruia actorii sociali îşi reglează raporturile reciproce" [Neculau, p. 9].

5.2. Reprezentările sociale nu constituie, pur şi simplu, o reproducere fidelă a realității concrete la nivel mental, ci, mai degrabă, o reconstrucție a acestei realități. Obiectul unei reprezentări sociale este asimilat sistemului de valori şi norme ale individului sau grupului din care acesta face parte. Cu alte cuvinte, obiectul reprezentărilor sociale nu are o semnificație în sine, ci reprezintă relația subiect-obiect. O reprezentare oarecare restructurează lumea înconjurătoare, reduce nefamiliarul la familiar pentru a permite integrarea, în acelaşi timp, a caracteristicilor obiective ale realiilor, a experiențelor anterioare ale subiectului şi a sistemului său de atitudini şi norme. Aceasta permite ca reprezentarea să fie definită ca o viziune asupra unui segment al lumii, care îi dă individului posibilitatea de a conferi un sens conduitelor sale şi de a înțelege realitatea prin propriul său sistem de referințe (despre alte detalii la această problematică, a se vedea [Iluț]).

BDD-A6775 © 2013 Academia de Științe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:55:12 UTC)

De exemplu, în spaţiul ex-sovietic tot ce se referă la *Europa* şi derivatele acestui cuvânt (*european, europeniza, europenizare, europenizat* etc.) denotă un conţinut, cu precădere, pozitiv, vizând tot ce e *modern, corect, bun, frumos, valoros, democratic, durabil, perfect* etc. Într-un cuvânt, *european* a ajuns să reprezinte în zilele noastre „expresia lingvistică a unui ideal naţional" [Druţă, 83]. *Asia* şi derivatele acestui cuvânt (*asiatic*, de exemplu), dimpotrivă, denotă un conţinut diametral opus, adică negativ, vizând tot ceea ce e *depăşit, anacronic, efemer, repulsiv* etc. (apropo, în circuitul ştiinţific contemporan a intrat şi îmbinarea conştiinţă euroasiatică, conştiinţă ce are deschidere pentru diferite limbi şi valori culturale). Deja acest exemplu ne permite să conchidem neezitant că mentalitatea, conştiinţa, cultura naţională e determinată de aşezarea geografică a poporului, de clima, flora, fauna etc. a locului de aflare a poporului respectiv [Druţă, 48].

6. Omul de rând nu percepe realitatea în manieră normativă. El nu se supune modelelor logice sau statistice de analiză a informaţiei. De regulă, el ignoră anumite informaţii, iar pe altele le exagerează sau le suprageneralizează. Aceste „erori" (cum au fost ele adesea numite) în procesarea informaţiei au la bază atât cauze de natură cognitivă (capacitatea limitată de procesare a informaţiei), cât şi de natură socială (norme, reguli sociale) şi motivaţională (supraestimarea). Percepţia realităţii se supune, aşadar, nu numai unei logici şi unor reguli cognitive, dar şi unor reguli sociale. Reprezentările sociale se supun nu numai regulilor cognitive, dar şi celor sociale şi, din acest considerent, putem spune că se prezintă ca nişte sisteme duble (cu o componentă cognitivă şi alta socială). Componenta cognitivă (sau sistemul operator) pune în mişcare mecanismele cognitive care guvernează procesarea informaţiei (asociaţii, incluziuni, disocieri), iar componenta socială (sau metasistemul) pune în mişcare aceste mecanisme cognitive, controlează, verifică, selectează informaţia şi mecanismele care o prelucrează, în funcţie de normele şi regulile sociale, precum şi de sistemul de valori individual (a se vedea [http://www.scritube.com/sociologie/psihologie/Experiment-asociativverbal-ri162132117.php]).

7. Una dintre funcţiile de bază ale culturii este funcţia de matrice, prin care se dau nume diferitor realii din „microcosmosul cultural". Numele (cuvintele) sunt rezultatul unor „activităţi" de cunoaştere şi concentrează în sine energii potenţiale (modele potenţiale ale acţiunilor culturale). Prin nume se creează un tablou lingval al lumii, care conţine totalitatea cunoştinţelor perceptive, conceptuale şi procedurale ale purtătorilor limbii despre lumea reală. Numele constituie acel cadru cultural, ce se suprapune pe experienţa individuală a fiecărui om, socializat în cadrul unei culturi. „A numi" înseamnă a atribui un anumit sens, iar a atribui un anumit sens înseamnă a include în conştiinţă.

Elementele din continuumul realităţii înconjurătoare, receptate de om în procesul de activitate şi de comunicare, se reflectă în conştiinţa umană, fixându-se, implicit, şi legăturile cauzale şi spaţiale dintre realii, precum şi emoţiile condiţionate de aceste realii. Studiul conştiinţei lingvale fiind imposibil în procesul ei de realizare, unica soluţie a cercetării este starea ei de rezultat, materializat prin limbă. Nu în zadar, reprezentanţii lingvisticii cognitive afirmă, pe bună dreptate, că sistemul nostru conceptual, reflectat în viziunea lingvală asupra lumii, este strâns legat de experienţa fizică şi culturală a omului. Realiile din lumea înconjurătoare sunt reprezentate în conştiinţa omului sub forma unei imagini interne. Dacă fizicienii descriu realitatea înconjurătoare ca având

BDD-A6775 © 2013 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:55:12 UTC)

patru dimensiuni (primele trei dintre ele descriu spaţiul, fiind reprezentate de coordonate spaţiale: x-*lungimea*, *y-lăţimea* şi *z-înălţimea*, iar cea de-a patra se referă la timp şi ne permite să ne amintim trecutul şi să simţim trecerea anilor), apoi savantul rus A. N. Leontiev lansează ideea existenţei celei de-a cincea cvazimăsură – aceasta se referă la „câmpul semantic", adică la sistemul sensurilor, iar tabloul lumii fiind un sistem de imagini [Леонтьев, 76]. Orice limbă naturală reflectă un anumit tip de concepere şi de organizare a lumii. Sensurile pe care le exprimă se grupează într-un anumit sistem de viziuni, care reprezintă filozofia colectivă, aceasta fiind obligatorie pentru fiecare purtător de limbă. În aşa fel, rolul limbii constă nu numai în transmiterea informaţiei, dar, mai întâi de toate, în organizarea interioară a acesteia. Se conturează, astfel, un anume „spaţiu" al sensurilor (A. N. Leontiev) sau, altfel zis, lumea „vorbirilor" limbii date se prezintă ca o totalitate a cunoştinţelor omului despre lume şi în care se sedimentează numaidecât experienţa naţional-culturală a unei comunităţi lingvale concrete.

8. E axiomatic faptul că totalitatea cuvintelor unei limbi nu se prezintă ca o masă amorfă: din punct de vedere al comportamentului *gramatical,* elementele vocabularului se grupează în aşa-numite părţi de vorbire. În acelaşi timp, există o stratificare a acestor elemente, în funcţie de stiluri (există deci cuvinte poetice, familiare, savante etc.). În ultimul timp, se discută despre o stratificare cantitativă, adică despre frecvenţa în ordine descrescândă a cuvintelor.

Dispunerea sistemică a cuvintelor unei limbi a fost ilustrată încă de F. de Saussure prin noţiunea de „grup asociativ" *(constelaţie).* Astfel, un cuvânt românesc ca *bănuitor* este asociat, mai întâi, cu a *bănui – bănuială – bănuit* (după acelaşi tipar: *cheltuitor – a cheltui – cheltuială – cheltuit* ş.a.), într-un ansamblu de cuvinte asemănătoare ca formă şi sens. O nouă serie asociativă însă îl situează pe *bănuitor* în vecinătatea lui *căutător, muritor, şlefuitor* etc. Deşi semnificaţiile acestor cuvinte sunt diferite, totuşi ele au o notă comună: „persoană care execută o anumită acţiune" (marcată fonetic prin sufixul de agent identic). Există apoi apropieri pur noţionale (lipsite de suport fonic) între *bănuitor,* pe de o parte, şi *neîncrezător, suspicios* (sinonime), *încrezător, credul* (antonime), pe de altă parte. De asemenea, pot fi făcute asociaţii mai vagi cu *sceptic, precaut, mizantrop, iscoditor* etc. Faptul că unităţile lexicale pot fi grupate în serii asociative e o primă dovadă că vocabularul are caracter sistemic. Dacă afinităţile de sens sunt concretizate în similitudini fonetice, prin folosirea unor tipare de genul *bănuitor – a bănui – bănuială – bănuit*, apoi problema ţine, indiscutabil, de resortul lingvisticii, întrucât reiese că sistemului semantic îi corespunde un sistem formal. Întrebarea e dacă asociaţiile fără suport formal nu depăşesc oarecum cadrul acestei ştiinţe, intrând în domeniul psihologiei, logicii, teoriei cunoaşterii etc. Concluzia la care ajunge F. de Saussure e că „un cuvânt oarecare poate întotdeauna evoca tot ceea ce este susceptibil să-i fie asociat într-un fel sau altul. În timp ce o sintagmă antrenează imediat ideea unei ordini de succesiune şi a unui număr determinat de elemente, termenii unei familii asociative nu se prezintă nici în număr definit şi nici într-o ordine determinată. Dacă asociem *désir-eux, chaleur-eux, peur-eux* etc., nu putem spune dinainte care va fi numărul de cuvinte sugerate de memorie şi nici în ce ordine vor apărea ele. Un termen dat este precum centrul unei constelaţii, punctul unde converg alţi termeni coordonaţi, a căror sumă este nedefinită" [Saussure, 137-138].

BDD-A6775 © 2013 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:55:12 UTC)

Rețeaua asociativă a unui cuvânt nu e, în definitiv, altceva decât un fragment din angrenajul de concepte prin intermediul căruia reflectăm realitatea. La întrebarea de mai sus s-au dat răspunsurile posibile: negativ şi pozitiv.

9. Ansamblul relațiilor dintre sensuri intră în obiectul lingvisticii, deoarece formează conținutul vocabularului, iar apartenența acestuia la ştiința limbii e certă. Întrucât sistemul de sensuri e conceput ca un fel de calc al sistemului de noțiuni, lingvistul nu poate cerceta vocabularul unei limbi, decât cunoscând sistemele extralingvale (legate de societate, natură, gândire). Teza condiționării reciproce a sensurilor (independent de o manifestare formală), ca urmare a interdependenței conceptelor respective, stă la baza teoriei *câmpului semantic,* care nu este altceva decât o modalitate de structurare a lexicului, ce constă în gruparea unităților lexicale din aceeaşi zonă semantică într-un microsistem.

Încă înainte de 1931, data întemeierii ei de către J. Trier, teoria câmpului semantic exista în germene la F. de Saussure şi chiar mai devreme. J. Trier concepea câmpul semantic drept un ansamblu de relații dintre cuvinte, care au semnificație în virtutea acestor relații. O semnificație există deci numai în cadrul unui câmp. Fiecare câmp semantic formează, împreună cu altele, un câmp mai întins şi aşa mai departe până se ajunge la lexicul limbii, adică la cel mai vast câmp semantic. Acesta are aspectul unui mozaic, fără goluri sau suprapuneri. Mai mult decât atât, fiecare limbă, afirma J. Trier, are un „mozaic" semantic propriu, specific, care exprimă individualitatea poporului care o vorbeşte.

Cunoştințele extralingvale recreează mozaicul tabloului lingval al lumii pentru vorbitorul nativ de limbă. Or vorbitorul trăieşte într-o lume de nume, titluri, fraze şi texte întregi. Numele atribuite realiilor din jurul nostru fac ca această lume nestatornică să devină una durabilă şi stabilă, creează iluzia cunoaşterii şi deținerii ei: dacă cunoaştem numele, apoi şi realia ce poartă acest nume ne este familiară. În acelaşi timp, cunoaşterea numelor este o parte componentă a competențelor lingvistice ale omului.

10. Din perspectiva clasificării dicționarelor în (a) *dicționare orientate spre sistemul limbii* şi (b) *dicționare orientate antropologic*, dicționarul asociativ se înscrie în ultima categorie. Acest tip de dicționare reflectă cel mai bine „diapazonul lexical" al vorbitorului de rând şi este orientat spre ceea ce este denumit în termeni consacrați de lingvistică „omul şi limbajul său". Cu alte cuvinte, acest tip de dicționare este orientat spre însuşirea activă a unei limbi.

10.1. Elaborarea dicționarelor asociative este, la etapa contemporană, una dintre direcțiile prioritare în cercetările de lingvistică şi psiholingvistică. Au fost deja elaborate şi editate dicționare asociative pentru mai multe limbi. Autorii primului dicționar asociativ (1910), G. Kent şi A. Rosanoff, au folosit în calitate de stimul 100 dintre cele mai frecvente şi cunoscute cuvinte, efectuând experimente asociative cu o mie de purtători ai limbii engleze, diferiți ca apartenență socială, vârstă, studii, gen. Cercetătorii au înregistrat peste 100 de reacții de răspuns pentru fiece stimul, pe care le-au catalogat în dicționar. Un nou dicționar asociativ, bazat pe un experiment asociativ cu maturii a fost elaborat după 40 de ani de W. A. Russel şi J. J. Jenkins (*The Complete Minnesota Norms for Responses to 100 Words from the Kent-Rosanoff Word Association Test*, Minneapolis, 1954).

BDD-A6775 © 2013 Academia de Ştiințe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:55:12 UTC)

În a doua jumătate a secolului al XX-lea s-a profilat tendința de a unifica normele de elaborare a dicționarelor asociative. Apar, astfel, în 1965, normele elaborate de J. R. Gerow şi H. R. Pollio *Word Association*, *Frequency of Occurrence* şi *Semantic Differential Norms for 360 Stimulus Words*. Dintre normele existente cele mai interesante se consideră a fi *Norms of Word Association.* Academic Press, New York – London, 1970 de L. Postman, care au cuprins aproape toate normele asociative formulate în baza materialelor din limbile franceză, engleză şi germană. La momentul actual, sunt elaborate norme asociative pentru poloneză, bulgară, olandeză, ucraineană, rusă, lituaniană, uzbecă, slovacă, kirghiză, kazahă etc. Au fost elaborate, între timp, dicționare asociative bilingve şi plurilingve, cum ar fi *Dicționar asociativ kazah-rus, Dicționar asociativ al limbilor slave, Dicționar asociativ rus-spaniol* etc.

Ne dăm perfect de bine seama că elaborarea unui dicționar asociativ atrage după sine dificultăți şi riscuri de diversă natură, determinate de eterogenitatea materialului supus lexicografierii, de perspectivele din care e analizat acest material, de criteriile în baza cărora sunt prezentate articolele lexicografice, de obiectivele afinități dintre un dicționar asociativ şi alte lucrări lexicografice cum ar fi, de exemplu, cele analogice şi ideografice, de caracterul „deschis" al oricăror dicționare, dar, în mod special, al celor asociative ş. a.

10.2. Dicționarele asociative existente pot fi caracterizate şi, respectiv, clasificate în funcție de mai multe criterii: a) numărul de limbi în baza cărora s-a realizat experimentul asociativ; b) numărul de cuvinte-stimul în baza cărora s-a realizat experimentul; c) domeniul de care țin cuvintele-stimul selectate; d) structura articolului lexicografic; e) numărul de intrări în dicționar; f) forma de existență a dicționarului; g) datele sociobiografice ale informatorilor.

10.2.1. Printre dificultățile legate de elaborarea *DALR* sunt, după cum am remarcat, şi cele legate de afinitățile dintre dicționarul în cauză şi dicționarul analogic. Indiscutabil, aceste două tipuri de dicționare se aseamănă în multe privințe şi, firește, nu e tocmai lesnicios a trage o linie de demarcație netă între interpretarea „analogică" şi „asociativă" a unui sau altui articol lexicografic. Confuzia acestor două tipuri de dicționare este, într-un anume fel, iminentă, deoarece ambele au ca punct de reper – în atingerea obiectivului – *asemănarea.* Subtilitățile însă, cu referire la această noțiune, rezidă *grosso modo* doar în faptul că, în cazul interpretării „analogice", asemănarea vizează apariția unui cuvânt cu o anumită formă sau cu un anumit conținut sub influența unei forme sau a unui conținut al altui cuvânt, iar, în cazul interpretării „asociative", asemănarea vizează apariția unei reprezentări asemănătoare (verbalizate) sub influența altei reprezentări (de asemenea, verbalizate).

10.2.2. Fără a intra în polemică cu autorii dicționarelor analogice, considerăm totuşi că aşa-zisul „grup analogic" ce se constituie, de exemplu, din cuvinte legate prin relații ontico-semantice dintre autor şi acțiune (de tipul *elev – a învăța*), acțiune şi obiect (de tipul *a construi – edificiu*), acțiune şi instrument (de tipul *a ara – plug*), acțiune şi locul acțiunii (*a învăța – şcoală*) se referă, preponderent, la realități din domeniul asociației, şi nu al analogiei. Mai mult decât atât: dacă un dicționar analogic este, cu adevărat, după

BDD-A6775 © 2013 Academia de Științe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:55:12 UTC)

cum susțin unii specialiști, şi un dicționar de sinonime (firește, cu o structură diferită de cea a dicționarelor tradiționale de sinonime), apoi un dicționar asociativ, nici pe departe, nu are tangențe cu fenomenul sinonimiei (ne abstractizăm de la faptul că, în realitate, pornind de la caracterul sistemic al limbii, pot fi identificate legături – intime sau discrete – între toate unitățile limbii, indiferent de ponderea lor în sistemul limbii, de „apucăturile" lor funcționale, stilistice etc.).

În plus, dicționarele analogice, aşa cum sunt deocamdată concepute, folosesc materialul lingval furnizat de dicționarele existente (explicative, de sinonime etc.), iar dicționarele asociative fac uz de materialul lingval furnizat direct de purtătorii de limbă. Cu alte cuvinte, în cazul dicționarelor analogice, operăm cu fapte înregistrate, pur şi simplu, de dicționare, indiferent de faptul dacă ele sunt sau nu sunt utilizate la momentul respectiv de vorbitori, iar în cazul dicționarelor asociative operăm cu fapte care sunt utilizate, anume la momentul respectiv, indiferent de faptul dacă sunt ele sau nu înregistrate de dicționare (analogice, de sinonime etc.). Menirea unui dicționar asociativ e, aşadar, de a radiografia vorbirea curentă a purtătorilor de limbă, fără a ține cont de ceea ce a fost sau ceea ce poate să fie în limbă. Într-un cuvânt, spre deosebire de alte tipuri de dicționare (inclusiv analogice şi de sinonime), care se pretind a fi o oglindă „imparțială" a stării limbii, dicționarul asociativ este, dimpotrivă, la maximum, „părtinitor": el, de asemenea, se prezintă ca un fel de „oglindă", dar deja nu a „stării limbii" în ansamblu, dar a stării mentalo-emoționale a vorbitorului de rând al limbii – stare ce e caracteristică unui anumit moment sau unei perioade din viața lui (dar, implicit, din viața societății) şi şi-a găsit reflectare în limba lui, adică în rețeaua lui asociativ-verbală [Караулов, 775-776].

Deşi nu contestăm eventualitatea elaborării unor dicționare cu adevărat „analogice" ale limbii române, dar, pornind de la realitatea descrisă, putem constata că existentele dicționare analogice ale limbii române se înscriu, mai degrabă, în categoria dicționarelor asociative decât în categoria celor analogice: nu în zădar, autorii unor atare dicționare s-au văzut nevoiți de a nu se limita la domeniul analogiilor, dar să-l „survoleze" şi pe cel al sinonimelor.

11. Necesitatea şi oportunitatea elaborării şi editării unui *DALR* are la bază anumite relațiuni:

a) *investigaționale*: un atare dicționar ar diversifica tipurile de dicționare (or această diversificare presupune implicarea unor noi perspective de examinare a sistemului lexical al limbii române); ar servi drept o sursă eficientă de informare lingvistică şi paralingvistică (or în baza unei atare informații pot fi efectuate calcule matematice sau de verificare a ipotezelor statistice); ar ilustra nu numai „cum vorbim acum", dar şi „despre ce preferăm acum să vorbim şi să gândim" [Караулов].

b) *didactice*: un atare dicționar ar facilita însuşirea limbii române ca limbă maternă şi ca limbă străină; ar optimiza comunicarea verbală atât cu omul vorbitor, cât şi cu calculatorul (or nimeni nu contestă influența verbală în comunicarea intraculturală şi interculturală); ar furniza date instructive privind experiența „vorbitoare" a purtătorilor de limbă; ar înlesni studierea specificului național-cultural al conştiinței lingvale.

BDD-A6775 © 2013 Academia de Ştiințe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:55:12 UTC)

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

Coşeriu, Eugeniu, *Prelegeri şi conferinţe (1992-1993)*, în „Anuar de lingvistică şi istorie literară. T. XXXIII, 1992-1993). Seria A. Lingvistică, Iaşi, 1994.

Coşeriu, Eugeniu, *Lingvistica integrală.* Interviu cu Eugeniu Coşeriu realizat de Nicolae Saramandu, Bucureşti, Editura Fundației Culturale Române, 1996.

Coşeriu, Eugeniu, *Sincronie, diacronie şi istorie. Problema schimbării lingvistice*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1997.

Coşeriu, Eugeniu, *Limbaj şi politică*, în *Identitatea limbii şi literaturii române în perspectiva globalizării*, Iaşi, Editura Trinitas, 2002.

Druță, Inga, *Tot mai ... europeni?,* în *Limba română azi. Lucrările Conferinței Naționale de Filologie „Limba română azi”.* Ediția a X-a, Iaşi-Chişinău, 3-7 noiembrie 2006, Iaşi, Editura Universității „Al. Ioan Cuza”, 2007.

Dumitrescu, Dumitru, *Dicționar analogic şi de sinonime al limbii române*, Bucureşti, Editura Sanda, 2009.

Iluț, Petru, *Cogniția socială şi reprezentările sociale*, în *Psihologia socială şi Noua Europă. In honorem Adrian Neculau*, Iaşi, Editura Polirom, 2003.

Irimia, Dumitru, *Gramatica limbii române*, Iaşi, Editura Polirom, 2000.

Neculau, Adrian (coord.), *Psihologia câmpului social. Reprezentările sociale*, Iaşi, Editura Polirom, 1997.

Philippide, Alexandru, *Istoria limbii române. Vol. I: Principii de istoria limbii*, Iaşi, Tipografia națională, 1894.

Saussure, Ferdinand de, *Curs de lingvistică generală*. Traducere şi cuvânt înainte de Irina Izverna Tarabac, Iaşi, Editura Polirom, 1998.

Алефиренко, Н. Ф., *Современные проблемы науки о языке*. *Учебное пособие*, Москва, Изд-во «Флинта» – «Наука», 2009.

Леонтьев, А. Н., *Образ мира.* Избр. психолог. Произв., Москва, Изд-во «Педагогика», 1983.

Караулов, Ю. Н., *Русский ассоциативный словарь как новый лингвистический источник и инструмент анализа языковой способности,* în *Русский ассоциативный словарь***.** Книга 1. Прямой словарь: от стимула к реакции. Ассоциативный тезаурус современного русского языка. Часть I / Ю. Н. Караулов, Ю. А. Сорокин, Е. Ф., Тарасов, Н. В., Уфимцева, Г. А., Черкасова, Москва, Изд-во «Помовский и партнеры», 2011.

Цивьян, Т. В., *Модель мира и ее лингвистические основы*, Москва, Изд-во Книжный дом «Либроком», 2009.

http://www.scritube.com/sociologie/psihologie/Experimentasociativverbalpri162132117php

BDD-A6775 © 2013 Academia de Științe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:55:12 UTC)